

raziskovalna naloga

UDK 398:728(497.4 Snežnik)

prejeto: 3. 2. 2000



Nuša Berce

študentka 2. letnika na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo, Filozofska fakulteta v Ljubljani
SI-1386 Stari trg pri Ložu, Kozarišče 78

Grad Snežnik - "pravljica"

IZVLEČEK

Prispevek je nastal s strnitvijo raziskovalne naloge iz leta 1997, v kateri je avtorica poleg zapisa gradiva ustnega izročila v narečju skušala le-temu najti identiteto v okviru teorije ljudskega pripovedništva ter poiskati paralele mitološkim bitjem, ki se v njem ponavljajo, z bitji iz slovenske, slovanske ter zahodnoevropske (keltske) mitologije.

SUMMARY

THE SNEŽNIK CASTLE - "A FAIRY TALE"

This contribution was realised by summing up the research from 1997 in which the author tried to find for the in dialect written material of verbal tradition an identity in the frame of the theory of folk narration, and find parallels between mythological beings, repeated in the material, and beings from Slovene, Slavic and West European (Celtic) mythology.

Ključne besede: grad Snežnik, Loška dolina, ljudsko pripovedništvo, praznoverje, lokalna mitologija

Da, grad Snežnik je pravljica. Zato, ker stoji sredi čistega, tihega in mirnega gozda, obdan z žuborečo vodo.

Pravljlična je tudi njegova arhitektura, vsi v njem ohranjeni predmeti in to, da ima prav vsak od njih svojo lastno zgodbo. Čudno bi bilo, če se okoli njegove čarovnije ne bi spletle pripovedke ali vsaj pravljlična pričevanja o prigodah v bližnji ali malo bolj oddaljeni preteklosti.

Gradivo sem zbrala pri petih informatorjih, od katerih pa sta mi le Ivanka Širca (Gregorjeva) iz Kozarišča ter Milka Vrhovec iz Starega trga posredovali zgodbe, povezane s samim gradom. Prva je bila kot dekle zaposlena v gradu, še prej pa je z družino živela v hiši gozdarske šole; stric druge je bil eden izmed dveh grajskih "pedentarjev".

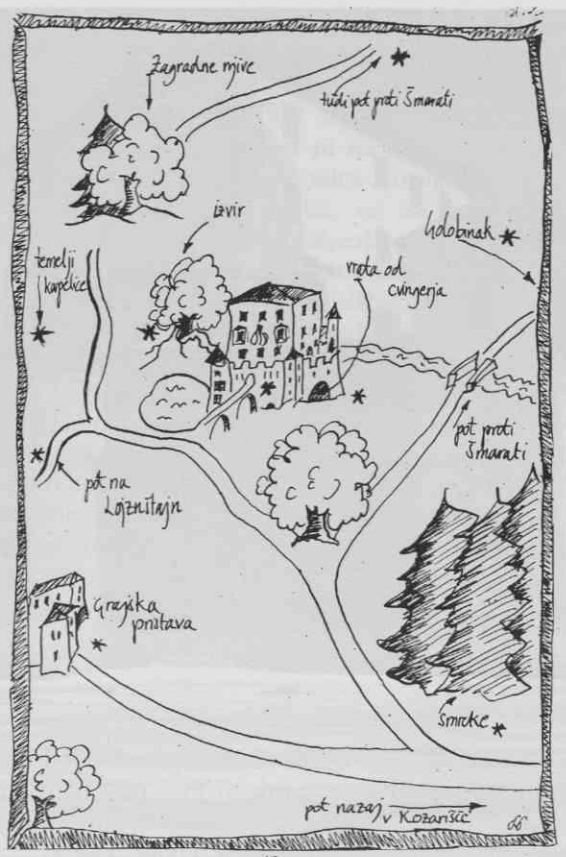
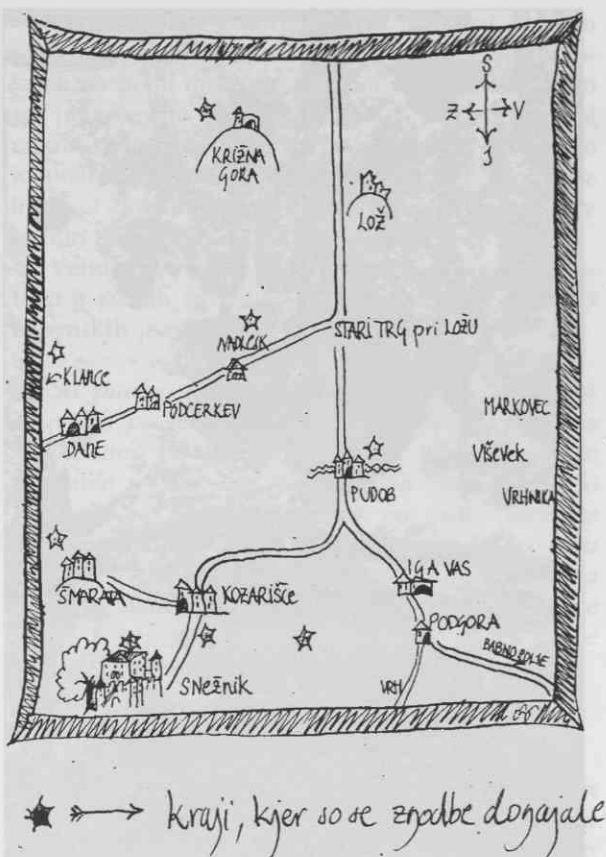
Od Janeza Poroka (Janežčovga) s Klanc, Ivane Kandare iz Dan in, zdaj že pokojne, Neže Lekšan iz Šmarate sem izvedela predvsem o čudnih, obskurnih in čarobnih pripetljajih v snežniških gozdovih ali na obrobju Cerkniškega jezera. Poleg zapisa pripovedovanj v narečju (s tem njihove vsaj delne

ohranitve) ter poskusa umestitve s pomočjo teorije ljudskega pripovedništva pa me je zanimalo še, katera bitja naseljujejo snežniško "mikro" mitologijo.

Kaj se je torej dogajalo v nevidnem ali vsaj redko videnem svetu gradu, njegove okolice in drugih predelov Loške doline, v času med obema vojnama? Če navedem samo nekaj pripovedi in začnem s tistimi, povezanimi z gradom:

**16 lajt je muogla takrat muoja sjestra m't!
Pa zvečjer ata praujo: "Pajdte no u vas po cigarete"; zmjeraj se je šele zvečjer spumnu zajne! No, pa sta še sz starejšo sjestro šle u gostilno in k' sta se vračale je bla žje nuč! Sta ble puozne, pa sta se hitale, katjera bo praj pršla damu. Ta starejša je rjekla, da gre okul pristave, ta je rjekla, da grje pa pr grade.*

* Besedila so napisana fonetično poenostavljeno in brez ustreznih dialektalnih znamenj.



Kraji, kjer so se zgodbe dogajale (risbi N. Berce).

Je pršla do une stežičke pr smrajkah k' vuode k cvingerje od grada. Tam jo je pa kar najkaj ustaulu, da naj muogla napraj!! Pa obrne glavo pruoat vratam od cvingerja, je blu tak čas, da so se pod večjer meglice dajlale, pa zagljeda šjest vil plajsat!!! Use bajle so ble, pa lajpe, nuo strah postalu, da so je šle kar lasje u luft!! Je huotla teč mimu, pa jo je nazaj pahnilu... Zatu je stjekla kar nazaj pa naraunost damu! Čez mnugu lajt je šla k vračare, vedeževauke. Pa je ta rjekla: "K' ste bla 16 lajt stara, vam je blu danu vid't vile. Ampak tiste vile so ble zle in ena od th vam je plunla na nuogo - še zdaj nuoste tam madež!" In rajs... cajlu žiulejne je sjestro do smrte strašnu nuoga bolajla!

Ivanka Širca, Kozarišče, februar 1997

Ali pa prigoda, ki naj bi se dogajala na skorajda istem kraju:

Smo šle sz sjestrame tude zvečer u Kozaršče. Istu taku smo šle po cigarete. Je bla svetla nuč, polajte, pa smo rjekle: "Kar okul grada pajmo, k' je taku lepu." Pa pridemo klala k smrajkam, k' je launa rampa zdaj...ti...sjedm možičku, pa taku

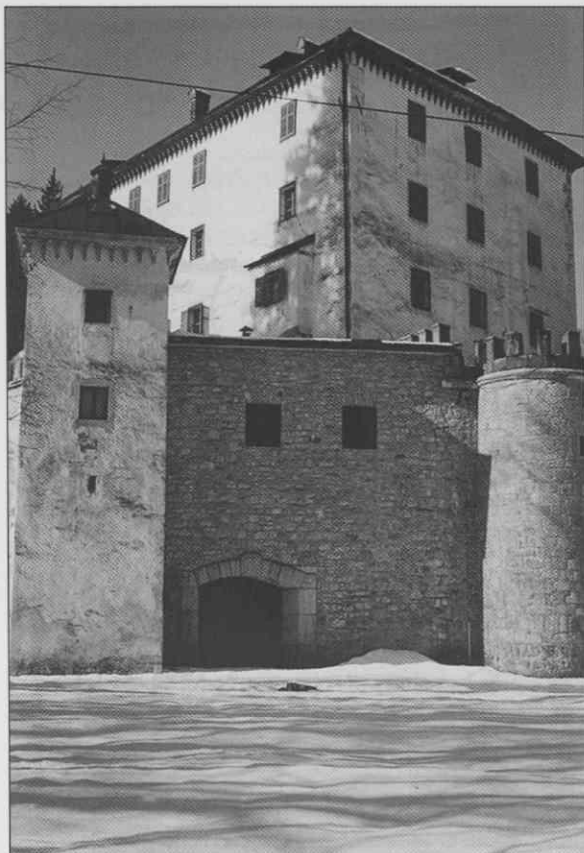
fjetnh, ku dimnekarčke so ble, se taku fjetnu za ruocke drži čez puot! Ku po stopničkah so ble. Ta najviše je biu u sredine, pa je biu tude čistu majčkn. Taku nekaku do pasa be me biu. Puol so se pa na usako stran po trije nižale! Pa kar držale so se pa nas najso pustile čez puot! Tu najso ble l'dje! Poprej je blu klala čistu najkaj družga ku zdaj!

Ivanka Širca, Kozarišče, feb. 1997

Malo vstran, po poti na Lojznštajn... Sva šle sz Ano, sjestro, pruoat Luojznštajne, taku, malu... Pa grjeva po tiste stežičke, enkrat se pa Ana nazaj uzre, pa za nama tak muož, sz takm šeruokm klobukam, črnem, pa vjelk, u črne hale, prou ku kakšn čarodej! Pa kar za nama! Še nekule popraj ga najsva vidle... Mje sva se skrile za ovinčkam, puol pa taku bejžale!!!

Ivanka Širca, Kozarišče, feb. 1997

Tu so zmjeraj rjekle, da so vidle pr brjezne, pr izvire kar entazga človajka, al bitje u poduobe krvau-ga stjegna... Vs rdječ je biu, pa okul vuode je kar huodu. So nas strašile, če ne buomo pridne, da nas



Vrata cvingerja, kjer so plesale vile (foto N. Berce).

buo krvavu stjegnū!! In zmjeraj, k' smo šle k studjence, smo misnle, da se buo kar iz špile vn prkazau...

Ivanka Širca, Kozarišče, feb. 1997

V gradu samem pa seveda mrgoli **duhov**. Na stopnišču med prvim in drugim nadstropjem naj bi se sprehajal moški s pasjo glavo s cilindrom, oblečen v frak. Po veži (mimo medveda) so odmevali težki koraki, obuti v gozdarske čevlje, čeprav ni bilo na spregled nikogar, šli skozi dnevno (danes poročno) sobo, zavili v knjižnico, in se tam razpršili.

V tretjem nadstropju, v številki 34, nekaj ni pustilo ljudem imeti prižgane sveče; čim so stenj prižgali, je ta ugasnil, ko pa so že skorajda zaspali v temi, so začeli plamenčki plesati po zraku.

"Nazaj naj bi hodil" tudi princ Jurij, ki po smrti ni imel miru.; nekateri so ga videli v njegovi običajni podobi, drugi pa zavitega v rjuho.

Okoli gradu so sredi noči dirjale črede konj z, v kitke spleteno, žimo, za debelimi zidovi pa so poznali tudi **moro**:

Eden od pedjentarju je eno nuč, k' je spau u grade, u 13, kar začutu, kaku se me je najkaj na



Grajski izvir (foto N. Berce).

prsa pa grlu usajlu... Muora ga je začjela tlačč, pa je zagrabu tisto stvar na prsah, pa jo močnu vrgu ob tla!! Samu po žvjeple je zasmrdajlu, pa zginlu!! Praujo, da je bla tu Muora sama!

Milka Vrhovec, Stari trg, feb. 1997

Tudi okoli Kozarišč in Šmarate so se dogajale zanimive stvari. Po "kozarskih" njivah je sredi noči koračil lep, mlad razoglav **velikan**, oblečen v belo srajco, črn brezrokavnik ter črne hlače in opazoval luno ter zvezde.

V Kozariščah so seveda poznali tudi **čarovnice** (cuprnice):

Eno žjeno so tude obsuojale za cuprnco, reč pa zasegurnu noben naj muogu. Bla je majhna, stara ženica in za tisto so misnle, da je hodila po štalah! Enkrat so ble z vasi pr spuvede; ta žjena je šla u spuvednico, en odzunaj je pa slišou, kaku jo je gaspud uprašau: "kakšna pa ste? Štalska al puolska?" Pa je rjekla: "Štalska."

Ivanka Širca, Kozarišče, feb. 1997

Kresna noč je bila njihov čas in takrat so proti jutru nabirale pepel iz kresa, ki so ga vaščani zakurili na polju med Kozariščami in Podgoro, saj so ga potrebovale za svoje zvarke. Dekleta naj bi enkrat oprezala za njimi in res je prišla ena, ki so jo poznale, oblečena v nabrano krilo z repom iz blaga, z dolgim nosom, pokrita z ruto, z metlo v roki in bosa.

Vendar čarovnica menda ni bila po lastni volji-tako ji je bilo že usojeno ("v zibko položeno"). O **coprniki**h je malo manj znanega:

So punce popraj pred Veliko nočjo hodile k spurvede, pa je biu drejn pred spovednicame; za Veliko nuč pa za Buožč je blu taku. Pa so se odpraule u Star' trg žje ob trijah zjutraj. Pridejo pred Pudab, tamla pr šule, pa vidjo moža z lantjerno: "Lejte, laun je cupr'nk...", pa so taku bejžale!! Pa pridejo kaj kmale do kuonca vasi, pa ga spjet vidjo pr hiše pred mustam. S čistu druge strani k' praj!! Taku hitru normaln člouk njebe muogu prit sz enga kraja na drug!

Ivanka Širca, Kozarišče, feb. 1997

Zanimivi sta tudi dve pričevanji o skrivnostnih kačah v gozdu in na njivah pred Šmarato. Ena od njiju mežika in ko zagleda palico, s katero naj bi jo ubili, izgine, druga pa začne jokati in šele nato izgine.

Drugje po dolini se na kvatrne dneve ("na kvarte") ni prav dobro pisalo divjim lovcem ("raupšicem"), katerih izstreljene krogle so se ustavljale tik pred divjadjo in nato padle na tla. Tudi po drva je bilo nevarno hoditi na kvatarno soboto (v mraku je bilo videti **skupinice majhnih ljudi**, oblečenih v črno, z lučkami v rokah, ki so ti pogнали led v kosti) ali se v hosti nahajati ob kate-remkoli drugem prazniku (majhni **možički**, ki sedijo v dolinicah). Po gozdu so ponoči švigale **lučke**, ki naj bi bile čarovnice in škratje, če je šel človek proti njim, se je lahko zgodilo, da ga bo od takrat naprej nosila luna. Nekatere od teh lučk so se obešale ljudem na dežnike ter se jim zapletale v lase.

V snežniškem gradivu nastopajo bajna bitja (velikani, škrti, vilinska bitja, čarovnice) ter se pojavljajo pravljичne prvine kot sta sedmica v zgodbi o majcenih dimnikarčkah (prehod iz neznanega v znano) ali pa dve magični kači, ena mežikajoča in ena jokajoča, v čudno neposredni komunikaciji z ljudmi.

Zato pa je, po drugi strani, kraj prizorišča

zgodb natančno določen (sredi Pudoba, na Kozarskih njivah, pri vratih grajskega cvingerja...), čas pa podan skorajda v minutah (ko je imela sestra 16 let, "tu je blu an 1939 lajta"...), zgradbe pripovedi takorekoč ni, nikjer ni na spregled junaka ali kateregakoli drugega nosilca dogajanja, aktivnosti tudi skoraj ni zaslediti, ne da se izpeljati nikakršnega moralnega osmišljenja, ...

Zbrani material je težko sploh kam uvrstiti: lahko bi šlo za mešanico novelističnih pripovedk z obilico pravljичnih in bajkovnih elementov, povedk, pripovedi, lahko pa tudi ne.

V bistvu gre za skupek pričevanj o pravljичno obarvanih doživetjih in čarobnih prigodah iz obdobja pred drugo svetovno vojno, za obliko v "sedanjosti" nastajajočih pripovedk, za "pravljice" vsakdana.

Žarišče pripovedi so pravzaprav ljudje ter njihova občutja in reakcije v resničnih izkušnjah in zaznavanjih, ki so bila najbrž že takrat in še kasneje nadgrajena ter obogatena z domišljijo.

Paralel med prebivalci nevidne Loške doline s Snežnikom in bitji iz druge slovenske, slovanske ter zahodnoevropske (predvsem keltske) mitologije sem že med samim zbiranjem našla veliko. Sicer je res, da bi lahko iskala vzporednice tudi z bitji s kateregakoli drugega konca sveta, vendar bi bilo vse skupaj zastavljeno preširoko. Ob podobnostih pa so se izraziteje pokazale tudi specifične snežniških bajnih bitij.

Po Evropi naj bi velikani zaradi svoje praznoglavosti in nerodnosti že zdavnaj izginili z obličja zemlje. Nekatere je pokopalo njihovo poganstvo (Drava je narasla in potopila vse brezbožno), druge so pokončali bogovi (nordijski Thor), na britanskih otokih so se ob hitro napredujoči civilizaciji pritlikavcev (ljudi) rajši ulegli na ravnino, se postopoma spremenili v goro in sklenili počakati lepše čase. Toda v okolici vasi Kozarišče je očitno še do najkasneje 30. let dvajsetega stoletja živel mlad in lep, skorajda liričen velikani, ki sicer ni ustrezal splošni podobi strašnega, nesramnega in umazanega hrusta, velik je bil pa vseeno.

Tradicija čarovništva-cuprništva se v dolini v veliki meri napaja iz cerkniških (slivniških) korenin, če jim ni že kar identična: čarovnice ponoči letajo na metlah preko dolin in vzpetin, hitijo na shode, naokrog nabirajo čarobne sestavine... Tudi po zunanjih značilnostih izhajajo iz cerkniškega klana hudičevih nevest (stara, presušena ženica, pokrita z ruto ter bosa, z obvezno metlo). Čarovnice naj bi bile skrite tudi v lučkah, ki ponoči švigajo po gozdu, o načinih, kako se pred njimi

obvarovati (pljuvanje, železo, ostri predmeti, dišeče rastline...) pa se ne govori. O čarodejih ne vemo več kot to, da se z nečloveško hitrostjo ponoči premikajo po okolici. Niso, npr. dobri preganjalci urokov čarovnic ali zdravitelji človeških muk kot drugod.

Snežniške vile so del cesarstva popolne, čiste in strah vzbujajoče lepote, nelogičnih stanj in pojavov. Stik z njimi je privilegij, čarobna izkušnja, vendar v istem hipu možen duševni ali telesni prelom človeka, ki bi naredil kaj, kar ne bi bilo vili po volji. Zanimivo je njihovo število v kolu, ki ni prav nič pravljичno, bilo naj bi jih namreč 6, ter dejstvo, da je ena od vil pljunila deklici, ki se jim ni hotela pridružiti, na nogo, da jo je ta do konca življenja bolela. Prav nič primerno za vzvišeno, zlatolaso eteričnost!

Pri majhnih dimnikarčkih pa se lahko že vprašamo ali imamo pred sabo predstavnike škrafov ali vilincev, kajti spodoben škraf izgleda takole: majhen, star možic, rdeča kapa, zelena obleka, včasih srednjeveška oblačila, ker napredka ne prenesejo. Tisti, ki se skrivajo poleg čarovnic v lučkah, sedijo na praznike v gozdnih dolinicah ter strašijo ljudi ali pa na kvatrne sobote hodijo z lučkami po jezeru, že ustrezajo opisu, v črno oblečeni možički izpred gradu pa bolj spominjajo na angleške Goblina in Piksije, irske Phooke (morda še Lepercone) ali pa na vrsto nordijskih Malih trollov.

Vodni demoni so, za razliko od gozdnih bitij, večinoma zli. Krvavo stegno je učinkovito strašilo otrok in v tej nalogi sorodno yorkshirski Zelenozobi Jenny, ki davi in žre otroke, ki se preveč približajo vodi.

Kot v drugih slovenskih pripovedkah se tudi pri nas pojavljajo skrivnostne hčere zmajev, simboli večnega kroga, življenja, ki se rojeva iz življenja. Vendar tu kača ni varuhinja hišnega praga, niti kačja kraljica, ampak le varovanka svete Marjete. Ni nosilka dramatičnosti in samo statično igra igro čarobnega pojavljanja ter izginjanja.

Torej... V zbranem gradivu pravljic v strogo teoretičnem pomenu besede na območju gradu Snežnika in Loške doline ni. Te je dandanes težko najti že kjerkoli, razen v knjigah, ki jih starši berejo otrokom. Vsak pa lahko vstopi v lastno pravljico že ko prečka kamniti most med Kozariščami in grajskim parkom.

VIRI IN LITERATURA

- Bohanec Franček: Slovenska ljudska pripoved, Ljubljana, 1966.
 Chevalier-Gheerbrant: Slovar simbolov, Ljubljana, 1995.
 Enciklopedija Slovenije, Ljubljana, 1993.
 Fraud Brajan-Li Alan: Vile i vilenjaci, Beograd, 1980.
 Goljevšček Alenka: Med bogovi in demoni, Ljubljana, 1988.
 Ovsec Damjan: Slovanska mitologija in verovanje, Ljubljana, 1991.
 Zgodovina slovenskega slovstva, 1. knjiga, Ljubljana, 1956.



ZUSAMMENFASSUNG

Das märchenumwobene Schloß Schneeberg

Trotz der Schönheit ihres Ursprungs, ihrer Vollkommenheit in Form und Inhalt, trotz ihrer Widerspiegelung des menschlichen Daseins in all seinen Schichten stirbt die Volkssage viel zu schnell.

Das Lož-Tal (Laasertal) mit Schloß Schneeberg (Snežnik) bildet diesbezüglich keine Ausnahme. Vor dem Vergessen wurden einstweilen 26 Niederschriften bewahrt, denen jedoch im Rahmen der Volkssage nur schwer ein gebührender Platz eingeräumt werden kann. Es handelt sich nämlich nicht um Märchen, Sagen oder sogar mythologische Erzählungen im wahrsten Sinne des Wortes, sondern vielmehr um märchenumwobene Ereignisse im Schloß, in seiner Umgebung oder anderswo im Tal aus der Zeit vor dem Zweiten Weltkrieg.

Die lokalen mythologischen Wesen dieser Berichte zeigen meistens keine hervortretenden Eigenschaften und heben sich ihrer Typologie nach nicht allzusehr von der übrigen europäischen mythologemärchenhaften Welt ab. Dennoch handelt es sich dabei um interessante Erscheinungen wie etwa eine speiende Fee, einen zerbrechlichen sternguckenden Riesen, zwinkernde Schlangen, Lichter, hinter denen sich Hexen und Zwerge verbergen, einen Plagegeist, der bei seiner Vertreibung Schwefelgeruch zurückläßt, was eigentlich eine Eigenschaft des Teufels ist